

De veerkrachtige arbeidsmarkt

Een exploratieve analyse van 29 Europese landen¹

Menno Fenger, Ferry Koster & Romke van der Veen

MEM 89 (4): 349–370

DOI: 10.1557/MEM2014.4.FENG

Summary

The resilient labor market. An exploration across 29 countries

This paper presents a novel way of conceptualizing and measuring the resilience of labor markets. While earlier accounts of resilience focus on explained variance and concentrate on economic circumstances, the analyses presented here starts from the premise that much can be learned about the adaptability of labor markets by focusing on the unexplained variance of empirical models. Based on international comparative data for 29 European countries, this approach to labor market resilience is explored.

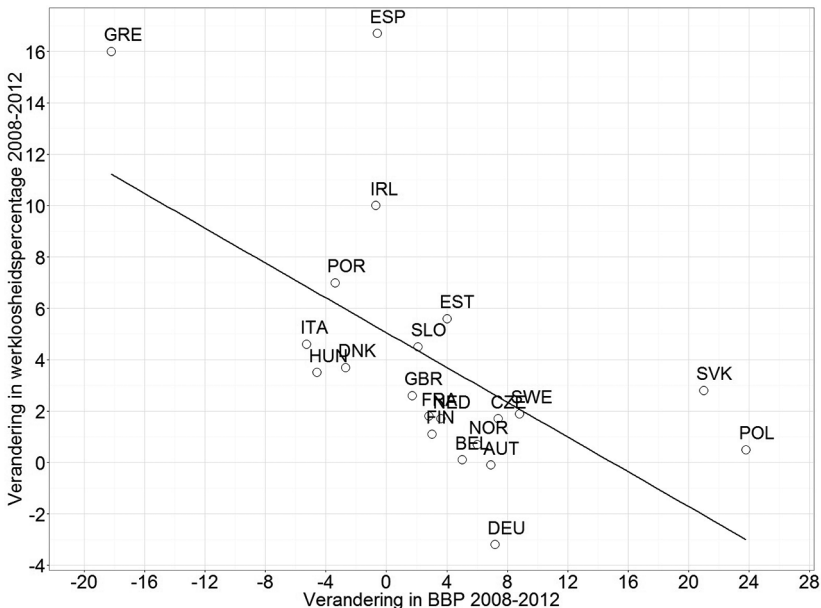
1 Inleiding

De economische en financiële crisis die in 2008 in volle hevigheid zichtbaar werd, heeft in vrijwel alle Europese landen ingrijpende gevolgen gehad voor de arbeidsmarkt (OECD, 2012; Europese Commissie, 2012). De werkloosheid steeg in nagenoeg alle landen voor vrijwel de gehele bevolking, terwijl kwetsbare groepen nog harder werden getroffen (idem). Nu is het op zich niet verbazingwekkend dat een afnemende of zelfs negatieve economische groei leidt tot een stijgende werkloosheid. Er is zelfs een vuistregel voor, die door sommigen inmiddels tot ‘wet’ is verheven: ‘Okun’s Law’. Okun (1962) observeerde dat er een min of meer vaste relatie lijkt te zijn tussen de ontwikkeling van de economie (gemeten als de om-

¹ Dit onderzoek is mede gefinancierd door het Zevende Kaderprogramma van de Europese Unie onder grant agreement nummer 320121 (Project INSPIRES). De auteurs danken Maria Fleischmann voor ondersteuning.

vang van het Bruto Binnenlands Product: BBP) en de werkloosheid. Hij stelde dat 1% stijging van het werkloosheidspercentage samenhangt met ongeveer 2% daling van het bruto binnenlands product.

Hoewel het wetmatige karakter hiervan door velen wordt betwist – en door Okun ook nooit zo is bedoeld – biedt de relatie tussen BBP en werkloosheid wel een goede basis voor de ontwikkeling van inzicht in het functioneren van arbeidsmarkten. Immers, de ontwikkeling van de wereld-economie lijkt voor de overheden toch vooral een externe omstandigheid waarop zij weinig invloed kunnen uitoefenen. Dat betekent dat die ontwikkelingen voor een groot deel een gegeven zijn. Waar overheden mogelijk wel invloed kunnen uitoefenen, zijn de maatregelen die zij treffen om met economische schommelingen om te gaan in wisselende mate effectief (zie Fenger et al., 2014). Als gevolg van deze indirecte doorwerking van economische ontwikkelingen hoeft het BBP niet sterk gerelateerd te zijn aan het functioneren van de arbeidsmarkt. Figuur 1 laat ter illustratie de relatie zien tussen BBP en werkloosheid in verschillende Europese landen.

Figuur 1 De correlatie tussen BBP en werkloosheid

Bron: OECD (2013)

Hieruit wordt duidelijk zichtbaar dat de relatie tussen werkloosheid en economische groei geen vaststaande wetmatigheid is, maar dat er sprake is van de nodige variatie. Blijkbaar zijn het gedrag van actoren en institu-

ties in het ene land beter in staat om de arbeidsmarktgevolgen van de economische crisis op te vangen dan in het andere. Met andere woorden: de veerkracht van nationale arbeidsmarkten lijkt te variëren.

Sinds het uitbreken van de Grote Recessie is een aantal publicaties verschenen waarin aandacht is besteed aan de veerkracht van de arbeidsmarkt (zie bijvoorbeeld OECD, 2010; Europese Commissie, 2012). Dit artikel levert zowel een empirische als een academische bijdrage aan het debat over de veerkracht van arbeidsmarkten. Empirisch, omdat een meer gedetailleerde meting van het concept veerkracht de basis kan vormen voor meer precieze verklaringen voor gevonden verschillen in veerkracht. Als duidelijk is hoe groot de verschillen in veerkracht zijn, opent dit de weg om naar verklaringen voor veerkracht te zoeken en lessen te trekken over instituties of beleidsmaatregelen die eraan bijdragen. De academische bijdrage bestaat eruit dat de meerwaarde wordt verkend van een aanpak waarin tot een nieuwe empirische meting van het begrip veerkracht wordt gekomen die gebaseerd is op de onverklaarde variantie in regressie-analyses. In Nederland is deze methode min of meer ingeburgerd door het werk in het kader van de Atlas voor Gemeenten (zie bijvoorbeeld Marlet & Van Woerkens, 2008). In het internationale arbeidsmarktonderzoek is deze methode nog niet of nauwelijks gebruikt. Door het toepassen van deze methode wordt in dit artikel onderzocht in hoeverre hiermee ook een nieuw licht kan worden geworpen op de impact die de economische crisis heeft op het functioneren van de arbeidsmarkt in Europese landen.

Dit artikel is als volgt opgebouwd. Allereerst bespreken wij de centrale concepten van de door ons gevolgde aanpak, en leggen wij uit waarom wij voor deze aanpak kiezen. Vervolgens bespreken we de empirische resultaten van onze analyses in zowel statistische als beleidsmatige termen. Wij laten zien hoe de ‘ranglijst van arbeidsmarktprestaties’ verandert als gevolg van de door ons uitgevoerde analyses. In de slotparagraaf reflecteren we op de door ons gevonden resultaten.

2 Veerkracht

2.1 Conceptualisering

Als arbeidsmarkten geraakt worden door externe schokken, zoals een economische recessie, is de vraag of en hoe snel zij weer herstellen. Het vermogen tot herstel wordt ook wel de “veerkracht” van een arbeidsmarkt genoemd (Chapple & Lester, 2010; OECD, 2012). In de loop der tijd is het begrip in diverse wetenschappelijke disciplines uitgewerkt en onderzocht.

Hoewel die uitwerkingen overeenkomsten vertonen, verschillen zij in de wijze waarop zij veerkracht definiëren en conceptualiseren. Enige begripsverheldering is daarom op zijn plaats. Hieronder geven we eerst een overzicht van een aantal van deze verschillen en overeenkomsten. Daarbij is het van belang eerst te bepalen waarop de veerkracht betrekking heeft. Er is een onderscheid te maken tussen benaderingen die zich richten op kenmerken en gedragingen van actoren en benaderingen die zich richten op de uitkomsten van het collectief (het systeem). In het eerste geval wordt de veerkracht van een individuele actor (individu of organisatie) centraal gesteld, bijvoorbeeld door na te gaan hoe mensen reageren op een crisis en welke persoonskenmerken ertoe bijdragen dat bepaalde personen er beter mee kunnen omgaan dan anderen (Wagnild & Young, 1993). Benaderingen die zich concentreren op het systeem vatten de veerkracht op als een uitkomst van het collectief, waarbij het niet zozeer de vraag is hoe die actoren daar afzonderlijk mee omgaan maar in hoeverre kenmerken van de arbeidsmarkt en het gevoerde beleid bijdragen aan herstel. Het onderzoek hiernaar richt zich bijvoorbeeld op de vraag hoe het kan dat het herstel van landen of regio's varieert, ook als zij getroffen worden door een vergelijkbare economische schok (OECD, 2012). Waar het gaat om de veerkracht van de arbeidsmarkt zijn beide benaderingen van belang. In dit artikel beperken wij ons tot de tweede benadering, de veerkracht van nationale arbeidsmarkten.

Naast de vraag naar "veerkracht van wat" is het de vraag hoe veerkracht verder wordt geconceptualiseerd in de literatuur. Daarin is een aantal onderscheidingen aan te brengen. Terwijl in bepaalde theorieën de stabiliteit van het systeem voorop staat, benadrukken andere benaderingen juist het aanpassingsvermogen, en dus de dynamiek, ervan. Het grote verschil in deze theorieën zit in de wijze waarop economieën zich kunnen wapenen tegen een externe verstoring. De eerste set theorieën gaat uit van de veronderstelling dat een manier van omgaan met een crisis is: voorkomen dat zij leidt tot een verstoring van het heersende evenwicht (Berkes & Folke, 1998). De tweede set theorieën veronderstelt dat de veerkracht vooral bestaat uit het herstellend vermogen van een land of economie, nadat het evenwicht is verstoord (OECD, 2012). Waar de benaderingen die uitgaan van het voorkomen van verstoring door ontwikkelingen van buitenaf stabiliteit, evenwicht en duurzaamheid (Brand & Jax, 2007) opvatten als kenmerken van een veerkrachtig economisch systeem, benadrukken de andere benaderingen juist het dynamische karakter ervan door te wijzen op crises en herstelvermogen. Het idee van veerkracht als aanpassing veronderstelt dat een economische crisis een aanpassing vereist van het bestaande beleid en bestaande structuren. Met andere woorden een economische crisis

betekent een nieuwe situatie, waardoor het bestaande beleid niet meer aansluit. Door nieuw beleid te ontwikkelen kan deze onevenwichtigheid overwonnen worden.

In het huidige onderzoek combineren we beide benaderingen van veerkracht door het te definiëren als het vermogen van arbeidsmarkten externe verstoringen te absorberen en negatieve effecten (werkloosheid, armoede en sociale uitsluiting) op te vangen (Bigos, e.a., 2013a).

2.2 Een theorie van veerkracht

Om te kunnen verklaren waarom arbeidsmarkten variëren in veerkracht, sluiten wij aan bij het idee dat de institutionele inrichting van arbeidsmarkten kan verschillen tussen landen, zoals dat is uitgewerkt in de literatuur over “Varieties of Capitalism” (Hall & Soskice, 2001; Auer, 2007). In deze literatuur worden twee arbeidsmarktmodellen onderscheiden, te weten een “liberaal/competitief” en een “gecoördineerd/coöperatief” model. De basisaannname is hierbij dat er twee fundamenteel verschillende manieren zijn waarop arbeidsrelaties en de daaraan gerelateerde coördinatieproblemen gereguleerd kunnen worden. In het liberale model staat het marktmechanisme centraal, wat betekent dat elke vorm van (overheids) interventie een verstoring van dat mechanisme met zich meebrengt. Daar tegenover staan economieën die georganiseerd zijn volgens het gecoördineerde model en juist functioneren op basis van actief ingrijpen in de arbeidsmarkt door de overheid. Tabel 1 vat de belangrijkste verschillen tussen de twee arbeidsmarktmodellen samen.

Tabel 1 Arbeidsmarktmodellen

	Competitief model	Coöperatief model
Type economie	Liberaal markteconomie	Gecoördineerde markteconomie
Institutionele structuur	Flexibiliteit	Betrokkenheid (commitment)
Toegankelijkheid arbeidsmarkt	Aannemen en ontslaan eenvoudig	Ontslagbescherming
Werktijden en lonen	Flexibele werktijden en lonen	Centrale collectieve onderhandelingen
Innovaties	Radicaal	Incrementeel
Scholing en vaardigheden	Algemene vaardigheden	Sector-specifieke investeringen

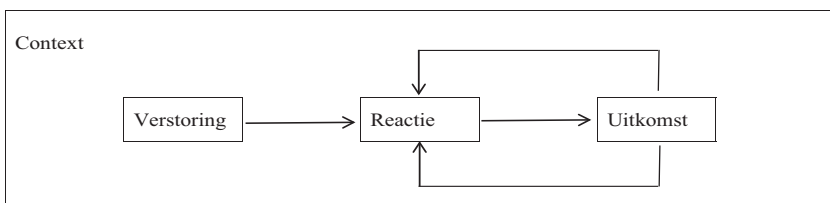
Deze dichotomie van arbeidsmarktmodellen is niet zonder kritiek gebleven. Los van het feit dat vooraf niet kan worden bewezen dat het ene arbeidsmarktmodel veerkrachtiger is dan het andere model, is het de vraag in hoeverre de twee dichotomieën in hun pure vorm voorkomen. Waarschijnlijker is dat in de werkelijkheid altijd mengvormen zullen worden gevonden. Dat betekent ook dat in plaats van de vraag te stellen of een liberale of een

gereguleerde markt veerkrachtiger is, het eigenlijk draait om de vraag hoe een mix van maatregelen en omstandigheden bijdraagt aan de veerkracht van een arbeidsmarkt. Met andere woorden, in plaats van onderscheid te maken tussen aanpassing en flexibiliteit enerzijds en zekerheid en inzetbaarheid anderzijds, gaat het erom hoe deze aspecten gecombineerd worden zodat zij bijdragen aan de veerkracht van de arbeidsmarkt (Cantillon, 2011).

In dit artikel doen we verslag van een onderzoek naar de veerkracht van diverse Europese landen zoals die blijkt uit hun reactie op de economische crisis van de afgelopen jaren. We hebben van 29 landen de institutionele kenmerken in kaart gebracht en ook hun economische prestaties en de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt hebben we in kaart gebracht. Daarbij gaan wij uit van het volgende model.

2.3 Theoretisch model

Op basis van de literatuur kan de veerkracht van arbeidsmarkten in onze ogen op de volgende manier worden geconceptualiseerd. Eerst treedt een verstoring op. Voordat een crisis intreedt is sprake van een evenwichts- of een groeisituatie. Vervolgens reageren de instituties en actoren op de arbeidsmarkt op deze verstoring. Hierbij kan sprake zijn van een negatieve feedbackrelatie, waardoor de gevolgen van de crisis voor de arbeidsmarkt worden gedempt. Dit kan het gevolg zijn van reeds bestaande instituties en reeds ingezet beleid, maar ook kunnen nieuwe overheidsmaatregelen worden ingezet die leiden tot een demping van de arbeidsmarktgevolgen. Er kan ook sprake zijn van positieve feedback, waardoor de gevolgen van de crisis voor de arbeidsmarkt juist worden versterkt door het gedrag van de actoren en instituties. Wat het functioneren van de arbeidsmarkt betreft, zijn verschillende indicatoren denkbaar. In dit onderzoek beperken we ons tot werkloosheid en armoede. Onder “verstoringen” wordt in dit model een economische recessie verstaan. De “context” waarbinnen gereageerd wordt definiëren we als de “institutionele structuur” (arbeidsmarktbeleid, arbeidsduur, arbeidscontracten, belasting op arbeid), de “socio-economische structuur” (de regionale verdeling van BNP) en de “demografische structuur” (opleidingsniveau). Figuur 2 geeft dit model weer.

Figuur 2 Schematische weergave veerkrachtige arbeidsmarkt

In de exploratieve analyses die wij in dit onderzoek uitvoeren, trachten wij de veerkracht van arbeidsmarkten te analyseren terwijl wij een aantal – voor landen niet of moeilijk beïnvloedbare factoren zoals de demografische kenmerken en de economische structuur – buiten beschouwing laten. Dat doen wij als volgt: wij schatten op basis van regressie-analyses de invloed van een aantal van de factoren uit tabel 1 en de ontwikkeling van het BNP op de ontwikkeling van armoede en werkloosheid. Dit levert een model op dat we vervolgens toepassen op ieder land en dat resulteert in een geschat werkloosheidspercentage en een geschat niveau van armoede op basis van de contextfactoren uit tabel 1. Nu kunnen de instituties en actoren in een land zoals gezegd een rol spelen in de demping dan wel versterking van de relatie tussen economische ontwikkeling en werkloosheid. Of in statistische termen: er blijft altijd een mate van onverklaarde variantie over, het residu. Dit residu kan positief zijn, hetgeen betekent dat de werkloosheid en/of armoede in een land hoger zijn dan we zouden verwachten op grond van het model. Ook kan het residu negatief zijn, hetgeen betekent dat de werkloosheid en/of armoede in een land lager zijn dan we op grond van het model verwachten. Als het residu 0 is, volgt het land precies het model. In dit onderzoek beschouwen wij het residu van het regressiemodel als een indicator voor de veerkracht van arbeidsmarkten.

Deze aanpak is aan de ene kant innovatief, maar het brengt ook risico's met zich mee. Wat betreft de innovatieve kant: in veel Europese ranglijsten wordt gebruik gemaakt van actuele werkloosheidspercentages als indicator voor het functioneren van de arbeidsmarkt van een land. Op zich valt daar uiteraard veel voor te zeggen maar gezien de sterke samenhang tussen economische ontwikkeling en werkloosheid, kan tevens worden betoogd dat dit geen goede indicator voor de veerkracht van de arbeidsmarkt 'an sich' is, maar veeleer een indicator voor de economische ontwikkeling. Bijvoorbeeld: in de periode 2007-2010 daalde de werkloosheid in Duitsland met 1.6%, waarmee Duitsland koploper is; in alle andere Europese landen liep de werkloosheid in het beste geval niet op. Maar Duitsland staat ook ruim bovenaan waar het de economische ontwikkeling in de afgelopen jaren betreft, met een groei van ruim 6% sinds 2009 (CPB; CEP 2012: 15). Dus de vraag is of deze gedaalde werkloosheid te wijten is aan de veerkracht van de Duitse arbeidsmarkt, of aan het functioneren van de Duitse economie in het algemeen.

De aanpak die wij in deze bijdrage kiezen, corrigeert in zekere zin voor de economische ontwikkeling en laat de veerkracht onafhankelijk van de ontwikkeling van het BNP zien. Zoals we later in deze bijdrage nog laten

zien, eindigt in onze analyses Bulgarije bovenaan. In 2007 functioneerde de arbeidsmarkt in Bulgarije min of meer volgens het door ons opgestelde regressiemodel (residu -0.28), in 2010 was het residu gedaald tot -3.98 . Ofwel, de veerkracht van de arbeidsmarkt is in deze periode sterk toegenomen. Uiteraard is de vervolgvraag welke verklaringen hiervoor te geven zijn, waarover later meer.

Tot zover het innovatieve deel van onze aanpak. Zoals gezegd kent deze aanpak ook de nodige risico's of tekortkomingen. Ten eerste is het aantrekkelijke van een model gericht op het verklaren van variantie, dat wil zeggen een model waarin wordt nagegaan hoe de onafhankelijke variabelen samenhangen met de afhankelijke variabele(n), dat het duidelijkheid oplevert over de relatie tussen de verschillende indicatoren. De verschillende onderdelen van Figuur 2 kunnen gemeten worden en nagegaan kan worden of de uitkomst van het gevoerde beleid afhangt van de context (bijvoorbeeld: Koster & Van Vliet, 2014).

Een aanpak die uitgaat van de onverklaarde variantie biedt wat dat betreft veel minder zekerheid en eenduidigheid over de gevonden resultaten. De onverklaarde variantie zal achteraf verklaard moeten worden. Het dient dus aannemelijk te worden gemaakt welke andere (ongemeten) factoren er dan wel toe hebben geleid dat een bepaalde beleidsmaatregel heeft gewerkt. Ten tweede, maakt een methode op basis van onverklaarde variantie een minder scherp onderscheid tussen de verschillende factoren dan is weergegeven in Figuur 2. In principe worden beleidsreacties en de context waarin deze zich bevinden als geheel meegenomen in de analyses. Echter, in plaats van het vertalen van een verstoring, beleidsmaatregelen en de context in meetbare variabelen wordt verondersteld dat een economische crisis en de context een gezamenlijk effect hebben op de gekozen indicatoren. Hoewel deze argumenten reden kunnen zijn te kiezen voor een aanpak die probeert variantie te verklaren, is het de moeite waard deze weg te bewandelen en te zien wat het oplevert ten opzichte van die andere methode. De sterke kant ervan is namelijk dat het gebaseerd is op veronderstellingen die de werkelijkheid vrij goed benaderen, namelijk dat in praktijk een onderscheid tussen crisis, context en beleidsmaatregel niet altijd even goed te maken is en dat zij gezamenlijk van invloed zijn op het functioneren van de arbeidsmarkt. Voor een goed beeld van de impact van de economische crisis is daarom ook goed mogelijk dat een combinatie van beide methoden vereist is.

Concluderend kunnen we stellen dat een aanpak zoals hier voorgesteld de nodige risico's oplevert. Deels hebben wij getracht die risico's weg te nemen door de modellen zo goed mogelijk te schatten. Ten eerste wil dat

zeggen dat de metingen aansluiten bij heersende opvattingen over hoe het functioneren van arbeidsmarkten het beste is te meten. Dit wordt zoveel mogelijk afgedekt door gebruik te maken van gebruikelijke indicatoren zoals die door Eurostat en de OECD worden verstrekt. Ten tweede wil dat zeggen dat de modellen zo volledig mogelijk zijn, oftewel dat zij de belangrijkste onafhankelijke variabelen bevatten. Dit is nodig om voor de hand liggende verklaringen niet over het hoofd te zien. Door uit te gaan van een standaardmodel waarmee arbeidsmarktindicatoren doorgaans voorspeld worden wordt geprobeerd dit punt zoveel mogelijk te ondervangen. Om precies te zijn gebruiken we hiervoor indicatoren waarvan op basis van de “Varieties of Capitalism”-benadering verwacht wordt dat zij het functioneren van arbeidsmarkten beïnvloeden. Daarbij dient opgemerkt te worden dat vooraf geen hypothesen worden opgesteld over welk model precies het beste zal werken, aangezien niet kan worden uitgesloten dat de werking van de modellen contextafhankelijk is. Ondanks dat hiermee rekening wordt gehouden, dienen de nodige slagen om de arm gehouden te worden voor wat betreft de interpretatie van de resultaten. Desondanks loont het, gezien de toepasbaarheid van de methode op een ander terrein (namelijk gemeentelijk beleid), de moeite na te gaan of zij ook inzichten oplevert over de veerkracht van arbeidsmarkten. Op die manier wordt bijgedragen aan het exacter meten van die veerkracht dan de nu veel gebruikte actuele werkloosheidscijfers. De in dit artikel gepresenteerde methode is dan ook nadrukkelijk een eerste, exploratieve verkenning van de mogelijkheden om het begrip veerkracht via een meting van residuen in kaart te brengen. Hierna presenteren wij de wijze waarop wij de analyse hebben aangepakt en de belangrijkste uitkomsten. In het concluderende deel van deze bijdrage komen wij terug op de ‘mitsen en maren’ zoals die hier naar voren zijn gebracht en reflecteren wij op vervolgstappen voor de doorontwikkeling van deze aanpak.

3 Data en methode

3.1 Dataset

Voor de analyses gebruiken wij de European Labour Market Resilience (ELMaR) dataset die in het kader van het FP7 project Innovative Social Policies for Inclusive and Resilient Labour Markets in Europe (INSPIRES) is samengesteld (Bigos, e.a., 2013b). De dataset bevat gegevens over 29 Europese landen voor de periode 1995-2012 (grotendeels Europese Lidstaten). Op basis van eerdere studies naar de veerkracht van de arbeidsmarkt

(OECD, 2012), zijn in deze dataset de indicatoren samengebracht zodat modellen kunnen worden geschat met daarin de belangrijkste verklarende variabelen. De in de dataset opgenomen variabelen zijn afkomstig van diverse databronnen, te weten de OECD (2013), Eurostat (2013), de ICTWSS-dataset (Visser, 2013) en de Comparative Welfare Entitlements Data Set (Scruggs, Detlef & Kuitto, 2013).

3.2 Indicatoren

3.2.1 *Afhankelijke variabelen ("Uitkomsten")*

De afhankelijke variabelen zijn de uitkomsten van het in Figuur 2 weergegeven model. Deze uitkomsten zijn gemeten aan de hand van de volgende indicatoren.

Het *werkloosheidspercentage* is gemeten aan de hand van drie variabelen, namelijk (1) werkloosheid (het aantal werklozen als percentage van de beroepsbevolking), (2) langdurige werkloosheid (personen die langer dan 12 maanden zonder werk zitten als deel van de actieve beroepsbevolking) en (3) onvrijwillig deeltijdwerk (het deel van de werkenden dat in deeltijd werkt omdat zij geen voltijdsbaan kunnen vinden).

Armoederisico is gemeten met de AROPE ("at risks of poverty and exclusion") variabele (Eurostat, 2013). Deze indicator is samengesteld uit de volgende variabelen: (1) armoederisico (mensen met een inkomen onder de armoedegrens, 60% van het mediane inkomen na sociale overdrachten), (2) materieel gemis (niet in staat zijn noodzakelijke producten te kopen), en (3) lage arbeidsintensiteit (een huishouden waarvan de leden het afgelopen jaar minder dan 20 procent van hun potentieel hebben gewerkt).

3.2.2 *Verstoring: economische recessie*

De mate waarin een land geconfronteerd wordt met een economische recessie is gemeten aan de hand van het *Bruto Binnenlands Product*.

3.2.3 *Reactie: overheidsbeleid*

Om rekening te houden met het door de overheid gevoerde beleid is de variabele *arbeidsmarktbeleid* meegenomen. Deze is gemeten als de uitgaven aan arbeidsmarktinterventies als percentage van BBP).

3.2.4 *Context*

Voor het meten van de context zijn de volgende indicatoren opgenomen: *arbeidsduur* (het gemiddeld aantal gewerkte uren), *percentage tijdelijke ar-*

heid (tijdelijke arbeidscontracten als deel van tot werkgelegenheid), de *belastingswig* (de belasting op arbeid), *regionale verdeling van BBP* (het verschil in BBP tussen regio's), en *het percentage hoger opgeleiden* (het percentage van de volwassen bevolking dat "hoger secundair onderwijs" heeft gevolgd).

3.3 Methode

De veerkracht van de arbeidsmarkten in de 29 landen wordt in twee stappen geanalyseerd. Ten eerste worden regressieanalyses (zowel voor werkloosheid als voor armoederisico's) uitgevoerd op twee momenten, namelijk voor het begin van de crisis (2007) en erna (2010). In navolging van Marlet en Woerkens (2008) berekenen we voor beide modellen de residuen, oftewel het verschil tussen de geobserveerde en de voorspelde waarden van de modellen. Aan de hand van de residuen is vast te stellen hoe de afzonderlijke landen presteren. Een positieve waarde betekent dat een land een hogere mate van werkloosheid of risico op armoede kent dan verwacht wordt op basis van het regressiemodel, terwijl een negatieve waarde aangeeft dat de werkloosheid of het armoederisico in een land lager zijn dan verwacht op basis van het regressiemodel. Door de residuen voor en na de economische crisis met elkaar te vergelijken is het vervolgens mogelijk onderscheid te maken tussen landen die meer en minder hard getroffen zijn door de crisis. De uitkomsten voor 2007 en 2010 geven aan hoe veerkrachtig de arbeidsmarkten zijn op dat moment. Door die twee tijdstippen met elkaar te vergelijken wordt duidelijk of de veerkracht is toe- of afgenomen.

Uiteraard kent deze methode aan aantal beperkingen. Ten eerste is de dataset beschikbaar voor verschillende landen over een langere periode. Het ligt dan ook voor de hand een tijdreeksanalyse uit te voeren waarin ontwikkelingen door de tijd vergeleken kunnen worden. De beperking daarvan is echter dat de residu-aanpak dan niet meer gevolgd kan worden. Door twee tijdstippen te nemen, een punt voor de crisis en een erna, is het mogelijk voor beide moment de residuen te berekenen en vervolgens de verschillen door de tijd te onderzoeken zodat een beeld ontstaat van de veerkracht van de arbeidsmarkten van de verschillende landen. Ten tweede lijkt de methode gevoelig voor bodem- en plafondefecten: landen die in het begin slecht scoren kunnen meer stijgen en landen die het al goed doen, kunnen gemakkelijk dalen. Hiermee wordt rekening gehouden door rekening te houden met het startpunt (2007), weergegeven door het residu op dat moment.

Als gezegd zijn de analyses grotendeels exploratief. Uit de analyses volgt

dan ook niet een antwoord op de vraag waarom de arbeidsmarkt in een bepaald land veerkrachtiger is dan die van een ander land. Ook is niet met zekerheid te zeggen waarom de veerkracht van arbeidsmarkten toe- of afneemt. Dat neemt niet weg dat de gevonden uitkomsten theoretisch te interpreteren zijn. Theorieën over institutionalisering van de arbeidsmarkt (zoals Hall & Soskice, 2001) vormen de basis van die interpretatie.

4 Resultaten

4.1 Resultaten regressieanalyse

In Tabel 2 staan de resultaten van de regressieanalyses weergegeven. In totaal zijn 4 modellen geschat, 2 met werkloosheid als afhankelijke variabele en 2 voor armoederisico. Bij de interpretatie moet er rekening mee gehouden worden dat in elk van de modellen een relatief klein aantal waarnemingen is meegenomen ($n = 29$).

Tabel 2 Regressieanalyses voor werkloosheid en armoederisico

	Werkloosheid				Armoederisico			
	Model 1 (2007)		Model 2 (2010)		Model 1 (2007)		Model 2 (2010)	
	b	s.e.	b	s.e.	b	s.e.	b	s.e.
Bruto Nationaal Product	-0,02	0,04	0,22**	0,09	-0,30	0,17	-0,35**	0,14
Arbeidsmarktbeleid	0,97	0,64	2,71**	1,07	-0,08	2,92	0,95	1,69
Gewerkte uren	0,39*	0,20	0,73	0,45	0,15	0,91	0,25	0,71
% Tijdelijk werk	0,08	0,06	-0,12	0,14	0,12	0,26	-0,06	0,22
Belastingwig	0,03	0,05	-0,16	0,11	0,08	0,02	0,03	0,18
Regionale verdeling BNP	0,05	0,06	0,02	0,12	0,60**	0,25	0,54***	0,18
% hoger opgeleiden	-0,02	0,02	0,05	0,06	-0,05	0,61	-0,08	0,09
Constante	-11,51	8,57	-14,36	19,57	8,10	-39,13	9,71	30,79
Verklaarde variantie	0,30		0,25		0,37		0,47	
F	2,73**		2,31*		3,41**		4,55***	
(p)	(0,04)		(0,07)		(0,01)		(0,00)	

N = 29 landen

***p < 0,01; **p < 0,05; *p < 0,01

Bron: Bigos e.a. (2013b)

De resultaten zijn als volgt samen te vatten. Alles bij elkaar genomen, blijken de modellen een deel van de werkloosheidspercentages en het risico op armoede te verklaren. De verklaarde variantie ligt tussen de 0,25 en 0,47. Dat betekent dat een groot deel van de variantie niet verklaard wordt door het basismodel. Daarnaast blijkt dat een van de belangrijkste voorspellers

van werkloosheid en armoederisico's, namelijk het Bruto Nationaal Product, voorafgaand aan de crisis weinig invloed te hebben op beide uitkomstmaten. In de jaren na de crisis blijkt dat landen met een hoger BBP kampen met een hoger werkloosheidscijfer, terwijl de kans op armoede in die landen wel kleiner is. Dit geeft aan dat de relatie tussen BBP op de hier onderzochte arbeidsmarktindicatoren minder sterk is dan wel eens wordt verondersteld en dat de richting ervan ook anders kan uitpakken dan doorgaans verwacht.

Verder valt op dat een groot deel van de variabelen niet significant gerelateerd is aan het werkloosheidspercentage en het armoederisico. Hiervoor zijn twee mogelijke verklaringen die beide aansluiten bij de "Varieties of Capitalism" benadering. De eerste is dat het niet zozeer afzonderlijke factoren zijn die arbeidsmarktuitskomsten voorspellen, maar dat zij daar gezamenlijk aan bijdragen. Dat betekent dat variabelen onderling sterk met elkaar kunnen samenhangen en elkaar deels wegnemen. De tweede verklaring is dat de mogelijkheid bestaat dat er geen "beste arbeidsmarktmodel" bestaat. Dat zou betekenen dat de arbeidsmarktveerkracht van landen niet zozeer is gelegen in het feit dat zij of een op coördinatie of een op flexibiliteit gebaseerd arbeidsmarktmodel kennen, maar dat in beide groepen landen te vinden zullen zijn die beter en slechter presteren. De eerste verklaring benadrukt dat naar het samenspel van factoren gekeken dient te worden en de tweede verklaring voegt daaraan toe dat het belangrijk is dieper in te gaan op de mechanismen die kunnen verklaren waarom landen met vergelijkbare arbeidsmodellen toch verschillend reageren op de economische crisis.

Ten slotte laten de resultaten zien dat de modellen met werkloosheidspercentages als afhankelijke variabele minder verklarende kracht hebben dan de modellen voor armoederisico's. De verklaarde variantie van het model voor het voorspellen van werkloosheid gebaseerd op data uit 2010 is lager dan het model met de data voor de crisis. Op basis van de gekozen aanpak gericht op onverklaarde variantie, wil dat zeggen met de doorgaans onderzochte variabelen werkloosheidspercentages minder goed zijn te voorspellen en er dus iets anders moet zijn dat eraan bijdraagt. Voor de modellen met armoederisico's als afhankelijke variabele geldt precies het omgekeerde. De verklaarde variantie van de modellen neemt toe. Dat is voornamelijk toe te schrijven aan het effect van BBP. Daarnaast blijkt het risico op armoede beïnvloed te worden door de regionale verdeling van BBP. Dit effect is echter vergelijkbaar voor 2007 en 2010.

4.2 Beleidsmatige resultaten

Deze regressieanalyses vormen de opmaat voor het volgende deel van de analyse. In deze paragraaf bespreken wij de beleidsmatige betekenis van onze aanpak. Dat doen we door een tweetal ranglijsten te presenteren op basis van de door ons ontwikkelde indicatoren voor sociale inclusie en veerkracht van de arbeidsmarkt.

4.2.1 *Werkloosheidspercentages*

Tabel 3 laat de ranglijst zien van veranderingen van de veerkracht van arbeidsmarkten in verschillende Europese landen. Als uitgangspunt daarbij hebben wij genomen de toe- of afname van de veerkracht in de periode 2007-2010. De eerste twee kolommen geven de omvang van de residuen weer in respectievelijk 2007 en 2010, de derde kolom presenteert de actuele verandering van de werkloosheid in deze jaren en de laatste kolom presenteert de verandering in residuen – ofwel de verandering in veerkracht van de arbeidsmarkt – in de periode 2007-2010. Deze tabel laat in een oogopslag de potentiële waarde van de hier gekozen aanpak zien: er komen positieve en negatieve veranderingen in de veerkracht naar boven die puur op grond van de veranderingen in werkloosheidspercentages onzichtbaar waren gebleven.

Hierbij zijn twee groepen landen te onderscheiden die op grond van deze tabel sterk opvallen. In de eerste plaats zijn er landen waarin de veerkracht van de arbeidsmarkt zeer sterk is toegenomen, zodat de werkloosheid in die landen veel minder hoog is opgelopen dan we op grond van de onafhankelijke variabelen in het model verwachtten. Daarbij geldt uiteraard dat de economische ontwikkeling daarin naar verwachting de meeste variatie laat zien in de onderzochte periode, maar ook de andere kenmerken in het model bepalen de voorspelde waarde. Het meest opvallend hierbij is Bulgarije. Daar waar de werkloosheid in Bulgarije in de periode van de crisis met 3,4 procent is gestegen – waarmee het land in de onderste helft van de ranglijst staat op grond van werkloosheidscijfers – hadden we op grond van het regressiemodel een werkloosheidstijging van boven de 7 procent verwacht. Ook bij de andere landen bovenin de laatste kolom van tabel 3 zoals het Verenigd Koninkrijk, Slowakije, Malta, België en Duitsland, zijn verschillen van deze omvang waarneembaar. Opvallend is echter dat de posities van Bulgarije, het Verenigd Koninkrijk en Slowakije op de ranglijst op grond van actuele werkloosheidscijfers beduidend anders zijn dan op grond van de door ons ontwikkelde ranglijst.

De conclusie op grond van de actuele werkloosheidscijfers dat de veerkracht van de arbeidsmarkt in deze landen relatief gering is geweest, be-

Tabel 3 Resultaten voor werkloosheidspercentages

Land	Residu 2007	Land	Residu 2010	Land	Verande- ring werk- loosheid	Land	Verande- ring residu
Cyprus	-2,85	Oostenrijk	-4,62	Duitsland	-1,6	Bulgarije	-3,69
Oostenrijk	-2,18	Bulgarije	-3,98	Oostenrijk	0,0	Malta	-3,38
Slovenië	-1,68	Tsjechië	-3,90	Polen	0,1	VK	-3,27
Denemarken	-1,51	Cyprus	-3,28	Luxemburg	0,4	Slowakije	-3,25
Litouwen	-1,31	België	-3,24	Malta	0,4	Finland	-3,05
Tsjechië	-1,12	Roemenië	-3,16	België	0,8	België	-3,03
Estland	-0,94	Denemarken	-3,00	Roemenië	0,9	Duitsland	-2,84
Noorwegen	-0,89	Zwitserland	-2,77	Nederland	0,9	Tsjechië	-2,78
Italië	-0,65	Finland	-2,76	Noorwegen	1,1	Roemenië	-2,52
Roemenië	-0,64	Malta	-2,70	Zwitserland	1,1	Oostenrijk	-2,43
Zwitserland	-0,62	VK	-2,26	Frankrijk	1,3	Polen	-2,36
Spanje	-0,60	Slovenië	-2,15	Finland	1,5	Zwitserland	-2,35
Nederland	-0,48	Polen	-1,49	Tsjechië	2,0	Denemarken	-1,49
Letland	-0,42	Nederland	-0,64	Italië	2,3	Hongarije	-0,87
Bulgarije	-0,28	Hongarije	-0,59	Slovenië	2,4	Frankrijk	-0,84
Ierland	-0,27	Ierland	-0,39	Cyprus	2,4	Slovenië	-0,47
België	-0,21	Duitsland	-0,32	Zweden	2,5	Cyprus	-0,43
Hongarije	0,28	Noorwegen	0,00	VK	2,5	Nederland	-0,16
Finland	0,29	Frankrijk	0,10	Portugal	3,1	Ierland	-0,12
Luxemburg	0,36	Italië	0,90	Slowakije	3,3	Griekenland	0,30
Zweden	0,40	Griekenland	1,48	Bulgarije	3,4	Noorwegen	0,89
Portugal	0,52	Slowakije	1,51	Denemarken	3,7	Zweden	1,19
Malta	0,78	Zweden	1,59	Hongarije	3,8	Italië	1,55
Polen	0,87	Portugal	2,34	Griekenland	4,3	Portugal	1,81
Frankrijk	0,95	Luxemburg	3,25	Ierland	9,2	Luxemburg	2,89
VK	1,00	Estland	4,61	Spanje	11,8	Estland	5,54
Griekenland	1,19	Spanje	6,60	Estland	12,3	Spanje	7,20
Duitsland	2,52	Litouwen	6,83	Letland	13,3	Litouwen	8,14
Slowakije	4,76	Letland	7,76	Litouwen	14,2	Letland	8,19

Bron: Bigos e.a. (2013b)

hoeft op grond van onze analyse dus nuancering: blijkbaar zijn de landen juist in staat geweest om een deel van de economische schokken te absorberen zonder al te ingrijpende gevolgen voor de werkloosheid. Ook voor Finland, Denemarken, Hongarije en Ierland kunnen we een soortgelijke conclusie trekken, hoewel de verschillen daar wat minder groot zijn. Uiteraard zijn er ook landen waar het residu positief is, ofwel waar de werkloosheid hoger is dan wij op grond van ons model verwachten. In deze tweede

groep landen vinden we een aantal van de bekende probleemlanden als Italië, Portugal, Spanje en de Baltische staten. Als we echter kijken naar posities op de ranglijst, dan valt op dat vooral de verschillen in Luxemburg, Nederland en Noorwegen groot zijn. Op het eerste gezicht blijven de werkloosheidseffecten als gevolg van de crisis relatief beperkt en scoren ze in vergelijking met een aantal andere landen goed op de ranglijst op grond van de actuele werkloosheidspercentages. Op de veerkrachtranglijst komen ze echter minder goed naar voren. In mindere mate geldt dit ook voor Oostenrijk, Polen, Duitsland en zelfs Italië. De conclusie op grond van dit model is dat de arbeidsmarktinstuties in deze landen minder goed in staat zijn economische fluctuaties te absorberen dan sommige andere Europese landen.

4.2.2 *Armoederisico's en sociale exclusie*

In Tabel 4 zien we de uitkomsten van de analyse naar de veerkracht op het punt van armoederisico's. Ook hier valt allereerst de positie van Bulgarije op. Bulgarije is het land waar het armoederisico het meest is teruggedrongen. Daarbij valt op dat de residuen in zowel 2007 als 2010 zeer sterk positief zijn. Dit betekent dat het risico op armoede in Bulgarije in 2007 veel sterker was dan op grond van het model verwacht werd. Dit risico is in 2010 nog steeds hoger dan op grond van het model verwacht kan worden, maar wel sterk teruggedrongen. Een mogelijke verklaring hiervoor zijn de door het land genomen overheidsmaatregelen, wellicht mede onder invloed van de toetreding tot de Europese Unie op 1 januari 2007. Daarnaast kunnen andere interpretaties niet op voorhand uitgesloten worden. Zo is het goed mogelijk dat arbeidsmigratie hier een rol van betekenis heeft gespeeld. In Roemenië, dat op hetzelfde moment toetrad, zien we een vergelijkbare trend, hoewel in beduidend minder sterke mate. Ook hier geldt dat het grootste deel van de afgenomen stijging wordt verklaard door factoren die buiten het model liggen. Opvallend in deze twee landen is dus dat zij er in zijn geslaagd het armoederisico terug te dringen, ondanks het tij van economische teruggang. Ook bij verschillende landen die al langer lid zijn van de Europese Unie is een soortgelijke ontwikkeling waar te nemen: een verbetering van het armoederisico, dat grotendeels is toe te schrijven aan factoren buiten ons regressiemodel. Hiertoe behoren in elk geval ook Nederland, Finland, Noorwegen en – opmerkelijk – Griekenland.

Tabel 4 Resultaten voor armoederisico

Land	Residu 2007	Land	Residu 2010	Land	Verande- ring armoe- derisico	Land	Verande- ring residu
Estland	-10,44	Estland	-9,85	Bulgarije	-11,8	Bulgarije	-12,91
Cyprus	-8,36	Tsjechië	-8,43	Polen	-6,5	Roemenië	-3,40
Tsjechië	-7,65	Slowakije	-7,06	Roemenië	-5,0	Ierland	-3,10
Slowakije	-7,50	Malta	-6,57	Cyprus	-2,0	Nederland	-1,95
Malta	-6,89	Cyprus	-6,45	België	-2,0	Finland	-1,83
Slovenië	-4,86	Hongarije	-3,74	Italië	-1,7	Griekenland	-1,45
Hongarije	-4,84	Frankrijk	-3,63	Griekenland	-1,7	Noorwegen	-1,41
Portugal	-4,21	België	-2,52	Nederland	-1,5	België	-1,38
Frankrijk	-3,81	Portugal	-2,23	Oostenrijk	-1,4	Polen	-1,27
Duitsland	-2,54	Noorwegen	-1,55	Duitsland	-1,2	VK	-0,89
Oostenrijk	-1,79	Slovenië	-1,53	Tsjechië	-1,0	Denemarken	-0,88
België	-1,14	Duitsland	-1,42	Noorwegen	-0,9	Tsjechië	-0,77
Letland	-1,07	Oostenrijk	-1,31	Finland	-0,8	Zwitserland	-0,10
Zweden	-0,73	Finland	-1,09	Slowakije	-0,7	Frankrijk	0,18
Zwitserland	-0,48	Zwitserland	-0,58	Estland	-0,6	Malta	0,33
Noorwegen	-0,13	VK	0,38	Hongarije	-0,4	Luxemburg	0,43
Italië	0,24	Polen	0,68	Frankrijk	-0,2	Slowakije	0,44
Finland	0,74	Denemarken	0,75	Portugal	-0,1	Oostenrijk	0,48
VK	1,27	Nederland	0,79	VK	0,3	Estland	0,58
Denemarken	1,64	Zweden	0,89	Zwitserland	0,4	Hongarije	1,10
Polen	1,96	Ierland	1,48	Malta	0,9	Duitsland	1,12
Spanje	2,15	Italië	1,90	Slovenië	0,9	Zweden	1,62
Litouwen	2,50	Griekenland	3,89	Letland	1,0	Italië	1,66
Nederland	2,74	Letland	4,46	Luxemburg	1,3	Cyprus	1,91
Ierland	4,58	Spanje	5,49	Denemarken	1,4	Portugal	1,98
Griekenland	5,33	Luxemburg	6,19	Spanje	1,6	Slovenië	3,32
Luxemburg	5,76	Roemenië	9,49	Zweden	2,1	Spanje	3,34
Roemenië	12,90	Litouwen	9,82	Litouwen	5,0	Letland	5,54
Bulgarije	24,65	Bulgarije	11,74	Ierland	5,5	Litouwen	7,32

Bron: Bigos e.a. (2013b)

Er is ook een groep landen waar het armoederisico is toegenomen, maar minder sterk dan op grond van het model mocht worden verwacht. Ierland, Denemarken en Zwitserland zijn hiervan in het oog springende voorbeelden. Dit zijn de landen waar een beoordeling op grond van actuele armoedecijfers een ander beeld laat zien dan een beoordeling op grond van de residuen. Als we veronderstellen dat het gevoerde beleid een belangrijk deel uitmaakt van het residu, zou dat kunnen leiden tot de con-

clusie dat deze landen succesvoller geweest zijn dan op het eerste gezicht lijkt.

Ook de omgekeerde situatie doet zich voor: er zijn landen waar het residu positief is, hetgeen dus wil zeggen dat factoren die buiten ons verklaringsmodel liggen ertoe hebben geleid dat het armoederisico is toegenomen. Dit is bijvoorbeeld te zien in Italië, Spanje, Portugal, Letland en Litouwen. Hoewel we op grond van de door ons uitgevoerde analyses hierover geen harde uitspraken kunnen doen, zou het voor de hand liggen te veronderstellen dat de forse bezuinigingsmaatregelen in deze landen ook gevolgen hebben gehad voor de kwetsbaarste groepen in de samenleving.

Sterker nog dan op het punt van de arbeidsmarkt, laat deze analyse de werking van systemen van sociale protectie zien. In de verzorgingsstaat wordt het risico op armoede ondervangen door de instituties van de sociale zekerheid, ook in economisch zware tijden. Dat zien we inderdaad in veel landen gebeuren. Tabel 4 laat ook een aantal uitzonderingen daarop zien. Een deel daarvan is wellicht te verklaren uit de sterke bezuinigingen in deze landen, maar een ander deel blijft in deze analyses onverklaarbaar. Dit zal via aanvullende kwalitatieve en kwantitatieve analysemethoden moeten worden opgehelderd.

4.3 Conclusie analyses

Bovenstaande analyse waarin de afwijking van landen ten opzichte van wat verwacht zou mogen worden op basis van gebruikelijke arbeidsmarktmodellen centraal staat, levert een aantal inzichten op die anders niet naar voren waren gekomen. Daarbij dient wel opgemerkt te worden dat deze uitkomsten op hun beurt aanleiding zijn voor vervolganalyses en dus niet het eindpunt ervan. In dat opzicht is de verklaringsvraag een belangrijke vervolgvraag. Hoe komt het dat sommige Europese landen blijkbaar een vergelijkbare economische schok beter kunnen absorberen dan andere landen? Op basis van de hier gepresenteerde analyse kan daarop nog geen antwoord gegeven worden. Dit vormt dan ook de basis voor vervolgstudies die daarin meer inzicht dienen te verschaffen. Een belangrijke meerwaarde van de hier uitgevoerde analyses is dat het een aantal verklaringen uitsluit. Zo blijkt het verband tussen het inkomensniveau en werkloosheid en armoederisico's vrij zwak. Daarmee zetten de analyses vraagtekens bij het belang van deze factoren voor het begrijpen van het functioneren van de arbeidsmarkt en geven zij aanleiding tot nader onderzoek van andere factoren die ertoe doen.

5 Discussie

Ongeveer 6 jaar na het begin van de financiële en economische crisis, kunnen de gevolgen ervan voor nationale arbeidsmarkten in kaart worden gebracht. In de hier gepresenteerde analyses is daar een bijdrage aan geleverd door te onderzoeken hoe veerkrachtig de arbeidsmarkten van Europese landen zijn gebleken onder invloed van de economische crisis.

Deze analyse levert een aantal resultaten op, die enerzijds een nieuw licht werpen op de veerkracht van arbeidsmarkten maar tegelijk ook nieuwe vragen voor toekomstig onderzoek oproepen. In de eerste plaats komen er als gevolg van deze analyses nieuwe verklaringsvragen ten aanzien van het arbeidsmarktbeleid op de agenda. Vragen die de aanzet vormen voor aanvullende, deels kwalitatieve, deels kwantitatieve onderzoeksactiviteiten in de verschillende Europese landen. Daarbij zal antwoord moeten worden gezocht op vragen als: Waarom doen Nederland en Duitsland het niet beter? Waarom doet Bulgarije het zo veel beter dan op grond van ons model werd verwacht? Welke factoren zijn van invloed op de veerkracht in termen van arbeidsmarktpositie en armoede? Wat is de rol van het overheidsbeleid daarbij? Door onze aanpak kunnen we duidelijke maken welke factoren **niet** van invloed zijn, maar de relatief hoge onverklaarde variantie maakt nieuwsgierig naar de factoren die **wel** van invloed zijn. De zoektocht naar verklaringen voor veerkracht wordt naar het zich laat aanzien gekenmerkt door een combinatie van generieke en specifieke factoren. Met andere woorden: er zijn wellicht enkele generieke patronen te distilleren maar tegelijkertijd heeft ook elk land tot op zekere hoogte zijn eigen verhaal over de reactie op de crisis. Daarbij lijken mechanismen van verborgen werkloosheid (“labour hoarding”) mogelijk een rol te hebben gespeeld. In Nederland kan de Commissie Bakker: een vrees voor schaarste aan arbeidskrachten (zie Goud en Fenger, 2014) ertoe hebben geleid dat bedrijven niet direct tot ontslag over gingen. Ook in andere landen zijn er ongetwijfeld zulke specifieke kenmerken die de reactie op de crisis hebben beïnvloed. In het kader van de meer generieke verklaringen spelen in de eerste plaats waarschijnlijk processen van migratie een belangrijke rol. In de door ons opgestelde modellen was de verklaringskracht van migratie gering, wellicht omdat het een proces is dat slechts bij een beperkt aantal landen – met name Bulgarije en in wat mindere mate Roemenië – een rol speelt. Toch is de uitgevoerde analyse dan blijkbaar nog te grofmazig en zijn aanvullende methoden nodig om de impact van migratie op veerkracht nader te onderzoeken. In de tweede plaats is het noodzakelijk de rol van flexibilisering bij veerkracht verder te onderzoeken. Een aantal

landen dat – zowel in positieve als in negatieve zin – afwijkt van de verwachtingen kenmerkt zich door uiteenlopende wijzen van flexibilisering. In Nederland via deeltijdarbeid en ZZP-constructies (zie Fenger et al., 2014), in Duitsland deels via zogeheten mini-jobs, in Denemarken via een hoogwaardig systeem van inkomensbescherming in combinatie met flexibiliteit; het flexicurity-model. Het vervolg van dit onderzoek moet er dus uit bestaan te onderzoeken of we dergelijke afwijkingen kunnen verklaren. In de derde plaats biedt de hier gepresenteerde methode uiteraard de mogelijkheid om de effecten van nieuwe en bestaande beleidsmaatregelen op veerkracht te kwantificeren. Naarmate wij erin slagen om in de toekomst meer variabelen in de modellen op te nemen en daarmee de verklaaringskracht te verhogen, wordt het residu een meer betrouwbare indicator voor (on)succesvol beleid. Om dit doel te verwezenlijken, is zoals gezegd nog veel nader onderzoek nodig.

Wat betreft toekomstige studies, zien wij twee wegen gericht op het verder onderzoeken van de gevonden afwijkingen. De eerste richting is het nader bestuderen van de meest afwijkende landen. Door deze te selecteren en verder onder de loep te nemen, kan verhelderd worden waar deze afwijkingen door worden veroorzaakt. Hier kunnen kwalitatieve case studies een belangrijke bijdrage leveren. De tweede richting sluit juist weer aan bij kwantitatieve studies door te onderzoeken welke andere ontwikkelingen, instituties en contexten een verklaring kunnen vormen. Daarbij zal de nadruk ook moeten liggen op hoe die factoren elkaar onderling beïnvloeden. Deze aanpak bestaat uit het uitbreiden van het regressiemodel, waarin vervolgens verder onderzocht wordt welke factoren de arbeidsmarktuitkomsten verklaren. Uiteindelijk betekent dit dat een combinatie van methoden vruchtbare inzichten kan opleveren over hoe landen omgaan met een economische crisis.

Referenties

- Auer, P. (2007). *In search of optimal labour markets*. Geneva: International Labour Organisation.
- Berkes, F. & Folke, C. (1998). Linking sociological and ecological systems for resilience and sustainability. In F. Berkes & C. Folke (Eds.), *Linking sociological and ecological systems: Management practices and social mechanisms for building resilience* (p. 1-25). New York: Cambridge University Press.
- Bigos, M., Qaran, W., Fenger, M., Koster, F., Mascini, P. & Van der Veen, R. (2013a). *Review essay on labour market resilience*. INSPIRES Working Paper 1.
- Bigos, M., Qaran, W., Fenger, M., Koster, F., Mascini, P. & Van der Veen, R. (2013b). *Codebook: European Labour Market Resilience (ELMaR) Dataset*. INSPIRES D1.2.

- Brand, F.R. & Jax, K. (2007). Focusing the meaning(s) of resilience: Resilience as a descriptive concept and a boundary object. *Ecology and Society*, 12(1), 23.
- Canillon, B. (2011). The paradox of the social investment state: Growth, employment and poverty in the Lisbon era. *Journal of European Social Policy*, 21, 423-449.
- Chapple, K. & Lester, B. (2010). The resilient regional labour market? The US case. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3, 85-104.
- Europese Commissie (2012). *Labour market developments in Europe*. Brussels.
- Eurostat (2013). *Working time variables*. Brussels: Eurostat.
- Fenger, M., Koster, F., Struven, L. & Van der Veen, R. (2014). Smart policies or sheer luck? Labour market resilience in the low countries, *Social Policy & Administration*, 48(4), 492-513.
- Goud, S. & Fenger, M. (2014). *Labour market resilience in the Netherlands*. Rotterdam: INSPIRES.
- Hall, P.A. & Soskice, D. (2001). *Varieties of capitalism. The institutional foundations of competitive advantage*. Oxford: Oxford University Press.
- Koster, F. & Van Vliet, O. (2014). Labour market institutions in Europe: Differences, developments, consequences and reform. In M. Beblavy, I. Maselli & M. Veselkova (red.), *Let's get to work! The future of labour in Europe. Vol. 1*. (pp. 185-206). Brussel: Centre for European Policy Studies (CEPS).
- Marlet, G.A. & Van Woerkens, C.M.C.M. (2008). *Atlas voor gemeenten*. Utrecht: Stichting Atlas voor Gemeenten.
- OECD (2010). *Employment outlook 2010*. Paris: OECD.
- OECD (2012). *Employment outlook 2012*. Paris: OECD.
- OECD (2013). *OECD Statistics*. Paris: OECD.
- Okun, A.M (1962). *Potential GNP, its measurement and significance*. Yale University: Cowles Foundation
- Scruggs, L., Detlef, J. & Kuitto, K. (2013). *Comparative Welfare Entitlements Data Set 2 Version 2013-08*.
- Visser, J. (2013). *Data Base on Institutional Characteristics of Trade Unions, Wage Setting, State Intervention and Social Pacts, 1960-2011 (ICTWSS), Version 4.0*. Amsterdam: Amsterdam Institute for Advanced Labour Studies (AIAS).
- Wagnild, G.M. & Young, H.M. (1993). Development and psychometric evaluation of the Resiliency Scale. *Journal of Nursing Measurement*, 1(2), 165-178.

Over de auteurs

Menno Fenger Menno Fenger is universitair hoofddocent Bestuurskunde aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij studeerde Bestuurs- en organisatiewetenschappen aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, en promoveerde aan de Universiteit Twente op een proefschrift over institutionele hervormingen in het beleid voor werk en inkomen. Op dit moment is Menno projectmanager van een internationaal vergelijkend onderzoek naar arbeidsmarktbeleid in Europa, het INSPIRES-project (www.inspires-research.eu).

Ferry Koster is universitair hoofddocent aan de afdeling Sociologie van de Erasmus Universiteit Rotterdam en is als onderzoeker verbonden aan het Amsterdams Instituut voor ArbeidsStudies (AIAS). Hij doet onderzoek naar formele en informele solidariteit. Voor meer informatie: www.ferry-koster.nl.

Romke van der Veen is hoogleraar Sociologie van arbeid en organisatie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Zijn onderzoek richt zich op de (vergelijkende) analyse van de werking en effecten van sociaal beleid op de terreinen van de sociale zekerheid, de zorg en het arbeidsmarktbeleid. Recent deed hij onderzoek naar de doorwerking van CAO's in verschillende typen verzorgingsstaten en publiceerde hij over de veranderende opvattingen van burgers over sociaal beleid.